

WSTĘP

Przeszłość i tradycja zawsze stanowiły przedmiot zainteresowania ludzi. Zainteresowanie to przybierało rozmaite formy – począwszy od przekazywania z pokolenia na pokolenie obyczajów ludowych, poszukiwania w historii i tradycji inspiracji literackich i artystycznych, przez utrwalanie pamięci o postaciach i wydarzeniach (na przykład stawianie pomników), a skończywszy na badaniach naukowych.

Obiektem dociekań w niniejszej pracy jest zupełnie inny rodzaj zainteresowania przeszłością, którego celem nie jest ani utrwalanie tradycji, bądź powszechnej pamięci o przeszłości, ani dociekanie obiektywnej prawdy na jej temat. Chodzi mianowicie o szczególne spojrzenie, gdzie poznana już przeszłość lub utrwalona już tradycja zostają niejako na nowo „odkryte”, przywołane w specyficznej, niekiedy celowo zniekształconej, formie po to, by zostać wykorzystane w celach ideowych bądź światopoglądowych.

Możemy wyróżnić co najmniej kilka form takiego wykorzystania przeszłości, gdzie służy ona jako narzędzie, a raczej tło lub nośnik dla określonego światopoglądu, jakim oddziałuje się na wybraną grupę ludzi lub – najczęściej – na całe społeczeństwo. Najpowszechniej spotykaną, a zarazem „najłżejszą” gatunkowo formą są filmy, często duże superprodukcje, w których wykorzystuje się motywy wielkich wydarzeń historycznych oraz słynnych postaci z przeszłości najczęściej po to, by sławić wielkość państwa i narodu lub dokonań danej cywilizacji¹. Kolejnym przykładem jest literatura piękna – choćby polska literatura epoki romantyzmu – która przez przywoływanie wydarzeń i postaci z przeszłości usiłowała w czytelnikach wywołać emocje o charakterze publicznym – w tym przypadku patriotyzmu i ducha walki z zaborcami². Bardziej złożoną formą wykorzy-

¹ Kinematografia – co należy podkreślić – ulega niekiedy również pokusie przedstawiania przeszłości w ewidentnie zafalszowany sposób, co ma najczęściej na celu wybielenie, usprawiedliwienie lub zanegowanie przed widownią danego kraju określonych faktów z przeszłości. Służyć ma to zazwyczaj panującej ideologii bądź światopoglądowi aktualnie sprawujących władzę, a niekiedy również powszechnym odczuciom społeczeństwa (jak ma to miejsce w przypadku Rosji).

² W tym kontekście można przytoczyć tu chociażby takie utwory Adama Mickiewicza, jak *Grażyna*, *Konrad Wallenrod*, *Księgi Narodu Polskiego*, których polityczne przesłanie dla współczesnych autorowi opierało się na odwołaniach i analogiach z przeszłością.

stania przeszłości w celach ideologicznych jest zastosowanie badań naukowych. Przykładem mogą być tutaj polscy archeolodzy i etnografowie okresu międzywojennego, z najsłynniejszym wśród nich Józefem Kostrzewskim, którzy – dorastając w zaborze pruskim i będąc poddawany nacjonalistycznej propagandzie niemieckiej – w niepodległej Rzeczypospolitej podjęli działania, wykorzystując metody naukowe (głównie dowody archeologiczne), mające na celu zanegowanie głoszonej przez Niemców tezy o kulturowej niższości Słowian oraz udowodnienie polskości ziem zajętych przez Rzeszę lub co do których zgłaszała ona pretensje³.

Przedmiotem analizy tej pracy jest wykorzystanie przeszłości i spuścizny kulturowej przez władzę polityczną oraz ideologię, będącą narzędziem tej władzy. Obiektem badawczym zaś – ideologia Komunistycznej Partii Chin, siły politycznej od sześćdziesięciu lat nieprzerwanie rządzącej najliczniejszym narodem świata. Siły, która w zasadniczy sposób zmieniła tradycyjną strukturę i świadomość społeczeństwa chińskiego, zadeklarowała zupełne odcięcie się od przeszłości, a w określonym momencie usiłowała całkowicie zniszczyć wszelkie pozostałości tradycyjnej kultury, i która dziś właśnie w chińskim dziedzictwie kulturowym poszukuje konceptualnej podbudowy dla głoszonej przez siebie ideologii. Praca ta jest zarazem objaśnieniem swoistego fenomenu, niespotykanego praktycznie nigdzie indziej ani w żadnym momencie historycznym, a mianowicie fenomenu państwa-cywilizacji, które od najdawniejszej starożytności aż do czasów nowożytnych nieprzerwanie trwało w świadomej izolacji od reszty świata, zamknięte w obrębie własnej tradycji kulturowej, filozoficznej i materialnej. Po utworzeniu Chińskiej Republiki Ludowej, państwo to desperacko usiłowało odciąć się od swojej przeszłości i tradycji, by stać się nowoczesnym. Odwołania do przeszłości Chin były jednak nadal obecne w sferze polityki. Najbardziej wyrazistym przykładem jest tu „rewolucja kulturalna” – okres zdecydowanie nasilonych działań, mających na celu zniszczenie tradycji, reliktyw przeszłości i dawnej mentalności, gdzie w ataku zarówno na dziedzictwo przeszłości, jak i zjawiska współczesne dokonywanego w wielkich kampaniach politycznych, posługiwano się rozmaitymi elementami zaczerpniętymi wprost z tradycyjnej kultury bądź filozofii.

Obecnie, gdy sytuacja polityczna w Chinach jest bardziej stabilna niż kiedykolwiek wcześniej, rola tego państwa na arenie międzynarodowej stała się niezaprzeczalna, nastąpiło i postępuje otwarcie kraju na świat zewnętrzny oraz wymiana kulturowa z innymi cywilizacjami, oficjalnie poszukuje się w kulturowym dziedzictwie przeszłości Chin wzorców dla przystosowania Chin do

³ Działania polskich naukowców okazały się na tyle skuteczne i zarazem szkodliwe w swojej wymowie ideologicznej dla Niemców, iż jeszcze przed wybuchem II wojny światowej III Rzesza próbowała unieszkodliwić J. Kostrzewskiego, wykorzystując naciski dyplomatyczne, a uzasadnieniem wydanego nań z początkiem wojny wyroku śmierci, której ledwie uniknął, było właśnie polityczne wykorzystanie przez niego badań i poglądów naukowych. Bardziej współczesnym przykładem podobnych działań mogą być prace niektórych polskich historyków, którzy za pomocą naukowego badania przeszłości próbowali obalić tezę Jana Tomasza Grossa o mordzie dokonany przez Polaków na Żydach w Jedwabnem, co miało wzbudzić w społeczeństwie, a przynajmniej w jego części, określony oddźwięk ideologiczny.

wymogów współczesności, przede wszystkim w wymiarze duchowym i kulturowym. Wymowne znaczenie ma tutaj także fakt, iż w oficjalnej retoryce ostatniej dekady podkreślano często w różnych kontekstach, że Chiny są starożytnym państwem, mającym pięć tysięcy lat wspaniałej historii i kultury.

Przedstawiając zagadnienie wykorzystania przez KPCh przeszłości i tradycji w swoich działaniach politycznych należy zaznaczyć, iż uważa się, że ideologia tej partii, definiowana jako marksizm, a zapożyczona w jej kluczowych założeniach od bolszewickiej Rosji, na gruncie chińskim nigdy w swojej istocie nie służyła celom, do jakich została stworzona przez założycieli Kraju Rad. W momencie powstania, w lipcu 1921 roku, KPCh była jedną z bardzo wielu sił politycznych, których naczelnym celem było wyzwolenie Chin spod dominacji obcych mocarstw, zakończenie blisko stuletniego okresu narodowego upokorzenia (*guo chi*), odzyskanie suwerenności i zbudowanie nowoczesnego państwa. Przyjęta przez KPCh ideologia, od samego początku służyła wyłącznie sprawie narodowego wyzwolenia i odrodzenia, a nie, jak w przypadku Rosji Radzieckiej, obaleniu państwa jako instytucji oraz wywołaniu ogólnoswiatowej rewolucji. Po powstaniu ChRL, głównym celem KPCh stało się uczynienie z Chin mocarstwa i przywrócenie im takiej pozycji, jaką posiadały w okresach swojej największej świetności, a ideologia wciąż pozostawała tylko narzędziem do realizacji interesu narodowego. Komunizm chiński w rzeczywistości nigdy nie wyszedł poza granice Chin i nie był wykorzystywany do rozszerzania sfery wpływów, jak czynił to ZSRR, lub na innym biegunie – Stany Zjednoczone, wykorzystujące do tego ideologię wolności i demokracji⁴. Nawet społeczno-ekonomiczne „eksperymenty” Mao Zedonga w polityce wewnętrznej w gruncie rzeczy nie były dogmatycznym realizowaniem marksistowskich aksjomatów, lecz miały pośrednio służyć osiągnięciu (specyficznym „chińskimi” metodami), opisanego powyżej, zasadniczego celu KPCh. Odrzucenie tradycji i odcięcie się od przeszłości przez KPCh w początkowym okresie jej istnienia (a ściślej – deklarowanie takiego odrzucenia) było podyktowane przede wszystkim przekonaniem, iż zerwanie ze wszystkim, co doprowadziło do zacofania Chin i uzależnienia ich od obcych mocarstw, jest jedyną drogą do narodowego odrodzenia. Po powstaniu Chin Ludowych, walka z tradycją była prawdopodobnie spowodowana faktem, iż chińscy przywódcy, mniej lub bardziej świadomie doszli do przekonania, że na gruncie chińskim, ze względu na określone czynniki historyczne, nie jest możliwe przeobrażenie społeczeństwa i stworzenie „nowego człowieka” na modłę radziecką oraz że oddziaływanie tradycyjnej kultury chińskiej na mentalność chińskiego społeczeństwa jest wciąż bardzo silne. „Rewolucja kulturalna” uświadomiła postępowej części chińskiego kierownictwa, iż fanatyczne próby całkowitego zniszczenia

⁴ W tym kontekście chodzi o okresy, kiedy polityka rozbudowywania sfery wpływów w świecie przez Stany Zjednoczone za pomocą szerzenia demokracji i ideałów wolności była najbardziej zideologizowana, to jest na przełomie lat 40. i 50. XX wieku, gdy politykę zagraniczną USA kreowali Dean Acheson i John F. Dulles, postrzegający walkę z komunizmem w kategoriach niemal teologicznych oraz – w nieco mniejszym stopniu – czasy prezydentury Ronalda Reagana, który wojnę z komunizmem traktował jako walkę dobra ze złem.

wszystkiego, co związane z kulturowym dziedzictwem przeszłości Chin, a tym samym z fundamentami chińskiej cywilizacji, może doprowadzić wyłącznie do katastrofy porównywalnej jedynie z tą, jaką było uzależnienie Chin od mocarstw zachodnich w drugiej połowie XIX wieku. Stąd też od 1978 roku w ChRL zauważalny jest proces rewizji oficjalnych poglądów dotyczących przeszłości Chin, a zwłaszcza chińskiego dziedzictwa kulturowego, a także poszukiwania w tym dziedzictwie wartościowych elementów, mających ważne współczesne znaczenie⁵. Od początku lat 90. XX wieku obserwuje się z kolei coraz bardziej otwarte studiowanie i odkrywanie na nowo przeszłości Chin, a przede wszystkim akcentowanie znaczenia kulturowego dziedzictwa przeszłości jako dziedzictwa narodowego i filaru tożsamości narodowej Chińczyków. W latach 90. ubiegłego wieku w wypowiedziach chińskich przywódców (przede wszystkim Jiang Zemina) pojawiły się odwołania do spuścizny kulturowej danych Chin, nierzadko ubrane w szaty klasycyzującego języka, jakim niegdyś posługiwali się *wenren* – uczeni i erudyci. Obecnie odwołania te są już całkowicie jawne, czego najlepszym przykładem jest akcentowanie przez przywódców KPCh, iż realizowana w Chinach koncepcja budowy „harmonijnego społeczeństwa” ma swoje korzenie w klasycznej filozofii konfucjańskiej. W szerszym wymiarze powrót do tradycji manifestuje się chociażby intensywnym budowaniem przez Chiny własnego pozytywnego wizerunku w świecie za pomocą *Soft Power*, głównie zaś przez promocję wielkości swojej kultury i dorobku cywilizacyjnego⁶.

Jest zatem swoistym paradoksem historii, iż dokładnie sto lat po tym, jak u schyłku dynastii Qing chińscy intelektualiści podjęli próby modernizacji Chin, których założeniem było odrzucenie tego, co tradycyjnie chińskie, i opowiedzieli się za okcydentalizacją Chin, a po dekadach walki KPCh ze spuścizną dawnych Chin, współczesne pokolenia przywódców ChRL otwarcie sięgają do kulturowych i ideowych korzeni państwa chińskiego, poszukując w nich punktu odniesienia dla modyfikacji ideologii partyjnej, jaką wymuszają zmieniające się w Chinach realia społeczne, ekonomiczne i polityczne oraz dla stworzenia wspólnego dla

⁵ W sferze teoretyczno-ideologicznej sięganie do chińskiego dziedzictwa kulturowego oraz poszukiwanie w nim wartościowych elementów najczęściej dokonuje się pod sztandarem „schińszczenia marksizmu” (*makeshizhuyi zhongguohua*). Koncepcja schińszczenia marksizmu pojawiła się w rzeczywistości jeszcze przed powstaniem ChRL, a później, w okresie istnienia Chin Ludowych była propagowana i wykorzystywana przez Mao Zedonga po to, by nie przejmować bezkrytycznie od ZSRR doktrynalnych schematów w sferze ustrojowej, politycznej, gospodarczej i społecznej, a modyfikować je i dostosowywać do konkretnych realiów istniejących w Chinach. Obecnie schińszczenie marksizmu to modyfikacja oficjalnej ideologii (nominalnie marksistowskiej) i dostosowywanie jej do wymogów współczesności, nowych realiów, jakie wytworzyły się w procesie „reform i otwarcia”, a także – łączenie tej ideologii z uznanymi za pozytywne i godnymi kulturowania wartościami wyrastającymi z tradycyjnej kultury chińskiej.

⁶ Działania związane z promocją kultury chińskiej są widoczne w większości państw na świecie, nie tylko w tych najbardziej liczących się, i składają się na nie różnego rodzaju festiwale, występy, pokazy chińskich zbiorów muzealnych, konferencje, sympozja, nauczanie języka chińskiego itd. oraz działalność sieci Instytutów Konfucjusza, upowszechniająca wiedzę o wielkości dorobku cywilizacyjnego Chin, która odbywa się przy szerokiej współpracy z uczelniami i instytucjami naukowymi danego kraju (publikacje, organizacja konferencji itp.).

całego narodu systemu wartości etycznych i duchowych. Można zatem powiedzieć, że cały historyczny proces dążenia Chin do nowoczesności i odzyskania dawnej potęgi był *de facto* procesem zmagania się z własną przeszłością, która przez bardzo długi czas determinowała niemal wszystkie aspekty życia w tym kraju, a ściślej – procesem odrzucania jej i poszukiwania w jej miejsce, metodą *trial & error*, skutecznego, żeby nie powiedzieć – cudownego – remedium na zacofanie i słabość. Sięganie do korzeni kulturowych, jakie obserwuje się obecnie w Chinach wydaje się świadczyć o tym, iż po owych stu latach zmagania się z dziedzictwem przeszłości okazało się, że gruntowna modernizacja państwa może dokonać się bez odrzucenia przeszłości oraz że wiele wartościowych elementów wyrastających z chińskiej tradycji kulturowej nabiera istotnego znaczenia w warunkach erozji klasycznych marksistowskich aksjomatów i wartości, jak również głębokich przemian w społecznej świadomości, dokonujących się za sprawą otwarcia na świat i reform wolnorynkowych.

W literaturze przedmiotu poza Chinami nie spotyka się żadnych poważniejszych opracowań dotyczących stosunku władz Chin Ludowych do historii Chin i chińskiego dziedzictwa kulturowego. Istnieją wprawdzie prace opisujące wpływ tradycji konfucjańskiej na przemiany współczesnego społeczeństwa chińskiego lub na obecne sukcesy gospodarcze Chin, jednak oficjalna ocena przeszłości Chin oraz miejsce chińskiego dziedzictwa kulturowego w sferze polityki tego państwa nie doczekały się jeszcze obszerniejszej analizy⁷. Stąd też, w świetle wspomnianych procesów, jakie od wielu już lat zachodzą w życiu politycznym Chin i wobec rosnącego znaczenia tego kraju w świecie, przybliżenie tego zagadnienia wydaje się szczególnie potrzebne.

Niniejsza praca jest próbą odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ tradycja kulturowa i historia Chin wywarły na ideologię i polityczne działania KPCh oraz próbą ukazania ewolucji stosunku tej partii do dziedzictwa kulturowego i przeszłości Chin przedrewolucyjnych⁸.

⁷ Najczęściej w tym kontekście badany jest wpływ autorytarnych tradycji państwa chińskiego na tak dobrą adaptację i funkcjonowanie ustroju komunistycznego w tym kraju. Niekiedy wskazuje się też na podobieństwo metod sprawowania władzy przez chińskich komunistów i przez feudalne dynastie. Brak jest natomiast pogłębionego spojrzenia ukazującego ewolucję stosunku KPCh do samej historii Chin, jak i szeroko rozumianej tradycji kulturowej na przestrzeni całego okresu istnienia tej partii.

⁸ Pojęcie „Chiny przedrewolucyjne” dotyczy okresu przed 1911 rokiem, to jest przed oficjalnym końcem panowania dynastii Qing. W rozumieniu współczesnej historiografii chińskiej, a także samej KPCh, w momencie upadku dynastii mandżurskiej rozpoczął się długi proces społeczno-polityczny, okreśłany mianem „rewolucji chińskiej” (niemający nic wspólnego z rewolucją komunistyczną), którego celem było uwolnienie Chin spod dominacji mocarstw kolonialnych, przywrócenie Chinom dawnej potęgi i statusu wśród innych państw oraz gruntowna przemiana społeczeństwa chińskiego w taki sposób, jaki pozwoliłby mu na sprostanie wyzwaniom współczesności. Proces ten, w ujęciu współczesnej historiografii chińskiej, miał się rozpocząć wraz z dojściem do władzy Sun Jat-sena i trwać nieprzerwanie aż do powstania ChRL, a dokonywać się dzięki różnym „siłom postępowym” i „patriotycznym”, jak również wysiłkom całego ludu chińskiego. Określenie „rewolucja” ma wskazywać na fakt, iż był to proces o cechach wyraźnie antytradycjonalistycznych, a jego celem – zerwanie z feudalną przeszłością i dogmatyczną tradycją konfucjańską.